

FIGYELŐ

EGY MATURANDUS NAPLÓREGÉNYE

Szentkuthy Miklós: *Barokk Róbert
Jelenkor, 1991. 308 oldal, 180 Ft*

A modern magyar irodalom talán legkülönösebb elbeszélése, besorolhatatlan könyve: „*Ez az írat nem irodalmi alkotás – állítja róla műve zárószóiban szerzője. – Nem mintha nem akart volna az lenni, hanem mert egyszerűen nem tudott az lenni. Egy tizennyolc éves fiú írta le benne az érettségi előtti hónapok vívódásait... az igaz történet leírását nagyban megnehezítette az az ironia, amely e napló írása közben hatalmasodott el a leírón. Kezdetben regény akart lenni és... a végén nem lett belőle semmi. Egyeduli kérésem, amellyel végére érek históriámnak, hogy azokat a helyeket, ahol szidalmazom magamat, ne vegyék affektálásnak, hanem igazi önkínzásnak.*” – S ez a különös, furcsa valóság így ér véget: „*Az érettségit tiszta jelesen leteltem, egy irodalmi versenyen első díjat nyertem. – Mindent egészen másképpen akartam.*”

E sorok záradéka a szerző névalírása: Pfisterer Miklós, s alatta a dátum: 1927. november 2. S néhány esztendővel később, amikor az „*intellektuális halandzásának*” tetsző, nevezetes PRAE, majd AZ EGYETLEN METAFORA FELÉ, már Szentkuthy Miklós névvel jegyezve, 1934-ben, illetőleg 1935-ben megjelent, a kor legtágasabb és legérzékenyebb befogadó-képességével rendelkező kritikusát, Németh Lászlót e különös író munkáiban a „*távolról idehullott, itt sosem látott dolognak a bepottyánása izgatta és mulattatta a legjobban*”, s a két szörnyeteg küllemű szöveg legfőbb újdonságát az írói módszerben, a megállíthatatlan szövegsarjadás genezisének az okában s magyarázatában ismerte föl; abban, hogy „*a lényeges itt nem az érzéki anyag, hanem az anyaggal járó művész-szellem önmegfigyelése*”.

Akkoriban persze Németh László nem sejtette, hogy ez a monumentális dimenziókban megvalósuló önmegfigyelés már Szentkuthy kamaszkorában elkezdődött. De

hát Szentkuthy kortársai is csak a legutóbbi időkben értesülhettek erről; a Kabdebó Lóránt közreműködésével készített s 1988-ban, Szentkuthy halála évében közreadott FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK című önéletrajzi beszélgetésében tett először említést az író erről a diákkori munkájáról, amelynek kézírata a Petőfi Irodalmi Múzeum kézírattárában hevert, s az olvasók csak most vehették kezükbe a pécsi Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó jóvoltából. Vallomásában Szentkuthy arról beszél, hogy ezt a regényt az édesapjáról írta, mert „*izgatott tiltkos, rejtélyes élete, hajmeresztő különbsége az átlagemberektől*”. A személyiség megkettőződése, a Doppelgänger-lét rejtélye a filiszter porhüvelyében. „*A »papuska« szent volt – emlékezik Szentkuthy –, de későn jött haza mindig, mert mindenféle nőügyei voltak... Ő ezeket titokban csinálta persze, és úgy éreztem én, pici Freud a mellényzsebben, hogy valami büntudata is van, és azért ilyen aszkéta. Mert rettenetesen aszketikus volt.*”

Lehetséges, hogy Szentkuthyt fél évszázad távolából megcsalja kissé az emlékezete, mert igazából regényének nem a „papuska” a tényleges hőse, pontosabban: kettős életének csak az otthoni álcájával találkozunk néha, az örökké fáradt, morózus, leesett állal és nyitott szájjal hortyogó pénzügy-minisztériumi kistisztviselő sziluettjével, amely mögött éppen csak hogy sejteni lehet az aktakukac-Kékszakkált. Igazi hőse, akár egy kitarulkozó-önfeltáró, XIX. századi romantikus verses regénynek, ő maga: ifjabb Barokk Róbert, az érettségire készülő „szó-dekadens” és „*érzelmes selyem-majom*”, aki Avogadro tétele helyett monumentális regénytervek rögtönzésével foglalatserkodik, ilyeneket komponál képzeletben, mert azokban, miként Shakespeare összes műveiben, benne van „*az egész élet, az egész emberiség, az egész világ*”.

„*Írni szeretnék – jegyzi fel egy helyütt a naplóba a tizenéves szerző –, irtózatosan tarka, kokainos bolond meséket... Sok-sok színes, titokzatos, élénk mese, ez volna a menekülés.*” S az elvagyodás baudelaire-i nosztalgiáival párhuzamo-

san még egy könyvet tervez: esszéket „nem élt írókról”, amelyekben bőségesen idézne a kitalált könyvek kitalált szövegeiből, hogy aztán gazdag lapalji jegyzetekben sorra-rendre meg is cáfolja e kitalált regények kitalált állításait. A képzeletnek ebben a kamaszosan szertelen és eksztatikus állapotában, amelyet „valami *sub specie nihilitatis-félének lehetne vignettázni a pszichoanalitikai állomásokon*”, természetesen azokat a kritikákat is maga elé képzelet, amelyek tulajdon (szükséges-e megjegyezni: szintén elképzelt) „háromezer-kétszáz oldalas” könyvével foglalkoznak, s megállapítják szerzőjéről, hogy „*lelkivilága rokon az orosz írók ismeretlen ellentételekre felépülő bensőjével – aszketizmus, erotika, skrupulus és homályos bölcselkedések... Epikus művei tele vannak alanyiség-gal: önmaga mindig a legnagyobb élménye. Lényege szerint pesszimista író: sivár és lehangoló világok szurkeségeit akarja felmérni*”. És most következik a legfontosabb megállapítás, legalábbis Pfisterer–Szentkuthy számára, a képzelet kritika valóságos önismereten alapuló megjegyzése, mert az ő szemében a lelki arisztokráciának ez az igazi nemeslevele: „*a szerző a végén kezdte a dekadencián*”.

Az apa kettős portréja helyett az élet megkettőződő képét tárja elénk a regény egy krisztinavárosi kispolgári miliőben: „*az akciótlan, kispolgári élet végtelenül lapos síkjának*” undorodó, de azért kéjjel részletező szemlézése és kompenzálása jelenik meg tükrében egy fantasztikus gazdagsággal tobzódó írói képzelet törésvonala mentén. A Szentkuthy-tüneteménynek ezt a vonását jellemezte évtizedekkel később nemzedéktársa, Vas István, hogy nem más ez, mint „*a képzelet tombolása és diadala*”. Diadal, de mi fölött? – kérdezhetnénk. Nos, mindenfajta szokványrealizmus irodalomtörténetileg szentesített kánonja fölött. A BAROKK RÓBERT gazdagon színjátszó világa – egyfelől az eseménytelenül gügyögő családi élet és a vakbuzgó vallásos léghőz rajza, a kongregáció léleksorvasztóan bigott eseményei, amelyeket örökké a „*halálos büntől*” rettegő, ártatlan-hótszta kamaszlelek fulladásos meakulpázó rohamaiban él át, másfelől a barokkosan áradó, szinompás, túlhabzóan gazdag (és csakugyan bűnös) képzelet csillagszórózása, amelyekben egy érlelődő író „*kaparász az Ezeregyéjszaka kapuján*”. De olyan kifejezőerővel és érettséggel, hogy az olvasó-

ban önkéntelenül is feltolakszik a kétely: *írhat-e így egyáltalán egy tizenéves ifjú titán?* Hogyan képes megőrizni a szíporházzóan eruptív fogalmazás elragadtatása közben is azt a hideg nyugalmat, amivel a megfoghatatlannak tetsző elvontságokat is érzékelhetővé teszi? Csak egy példát, találmra: „*Nem tudtam semmit magától értetődőnek venni: a legtriviálisabb valóságok mögött is még meg nem magyarázott dolgok bujkáltak, mint apró törpék, amelyek szinte üldözési mániába kergettek. Aztán ez megint elmúlt (rendszerint azzal kergettem el, hogy fölingereltem érzéshajlamaimat, és így a fizikum mérsárostaglójával vágtam szét a metafizikai komplikációk ultramikroszkopikus szálait), és újult erővel fogtam milliószor elmondott dolgokat egy újabb színkeverékben reprodukálni.*” – Ismét csak Vas István jellemzésével élve: „*a tárgyak aszociatív delejességének*”, e delejesség erőterének a láthatóvá tétele valóság meg szinte minden mondatában; az *írói percepció*, mikor az önmegfigyelés a tárgya (s mikor nem az, Szentkuthynál?) valóban az elektronmikroszkópok felbontóképességével rajzolja ki a tárgy: „*az ÉN*” körül rajzó-bogárzó asszociációk milliárdjainak delejes táncát. Ami persze nem képzelhető el az állandó intellektuális hőemelkedés mámorea nélkül.

De az írói képzelet tombolásának igazi diadala és csodája a BAROKK RÓBERT kamaszfővel papírra vetett lapjain leginkább mégis a valóság táptalaján megy végbe, amikor a realitás, a matéria, mint az oxigénnel érintkező foszfor, a részletező képzelet érintésére felizzik. S hadd idézzek ennek érzékeltetésére egy terjedelmesebb részletet a regényből, részint azért, mert nem csak az ördög: az írás művészete is a részletekben, a mondatok anatómiájában lakik, részint pedig azért, mert változatlanul nem ismerjük Szentkuthyt, s nem csak ezt az eddig ismeretlen regényét nem ismerjük. „*Ki mondhatja közülünk, hogy olvasta Szentkuthyt?* – kérdezte brutális őszinteséggel 1968-ban Vas István – *Hogy ismeri műveit?*” Nos, azt hiszem, a helyzet azóta sem igen változott, legfeljebb az olvasatlan szapulás évtizedeit felváltotta az olvasatlan magasztalások ideje, s ha meg kellene rajzolnunk életműve befogadástörténetének gadameri görbét, valljuk meg, aligha mondhatnánk mást, mint hogy Szentkuthy különféle olvasatait jobbára csak feltételezéseken és el-

képzéseken alapszanak ma is – az „olvasatlanság olvasataival” rendelkezünk.

A részlet a lehető leghétköznapibb semmisség egyébként, százezrek, milliók serdülőkori közelménye – a tiltott cigarettázás „halálos” bűne s gyönyöre a WC-ben, amelynek a megjelenítése alá azonban Proust éppoly nyugodtan aláírhatná a nevét, mint – mondjuk – Dosztojevszkij, vagy a szorongás zsenije, Kafka, vagy a francia lélekelemző, analitikus próza bármelyik modern nagymestere: „Már hónapok óta nem tudok könyvet venni a kezembe, izgat, kínoz, gyötör a gondolat, hogy én még nem irtam semmit. Reggel, mikor felébredtem, rettentő rosszul éreztem magamat. Izmaimban, szívverésemben, az agyam ultra-mikroorganizmusaimak reszketésében éreztem a blazírságot. Fanatikus vágy szállott meg titokban elszívni egy cigarettát.” Nyilván e tartósan nyomorult testi-lelki állapot kárpótlásaként is, mintegy jutalmul. „Nem léhán, egykedvűen, lezser eleganciával, hanem hogy abban a cigarettaszívásban részt vegyen az egész test és az egész elkárhozó lélek. Kimásztam az ágyból, és vártam, izgatottan, ijesztő szívdobogással, míg elcsendesedik minden az egész lakásban. Apám cigarettái, finom egzotikus kis göngyölegek, zárják magukba az ózbarna dohányvagdaldéket, lapos csillámló ezüstkoporsóban vannak kiterítve, és édes, párák lelkük kellemes férfiszaggal tölti be a levegőt...” – Hihetetlenül finom megfigyelése és kifejezése ez annak a lélektani igazságnak, amely – mutatis mutandis – a szexuális vágy fellobbbanásának a mechanizmusával tart rokonságot, hiszen a kamasz szerző egész lényét tulajdonképpen az esszenciális vágy gerjesztésére elképzelt majdani élmény hozza előre halálos izgalmába, s nem a valóságos, megélt beteljesülés. „...Kivettem egy szálát, és zsebre gyűrtem. Aztán a klozetba zárkóztam. Ekkor már egész testemben reszkettem, és didergő ajkaim közé vettem a hosszú, száraz kis máglyát. Játékos hieroglifikák voltak rajta, és egyiptomi nő stílizált profilkja. Idegenül, alattomosan sистерgett a gyufa, és a következő pillanattban diadalmasan csillámlott a cigarettavége a pici piros tűzben. Öblös fonalokban szállott a füst. Mellem beesett, fejem előrenyújtóztott az élvezettől, és reszkető térdeim is előrecsúsztak.” Itt minden slukknak testi-lelki eseménytörténete van, a következő mondatnak pedig akár A KARAMAZOV TESTVÉREK-ben is helye lehetne: „Olyan voltam, mint egy állat, amely névtelen érzéki élményben részesül. Éreztem, hogy ez a ke-

sernyés dohányyz lemarja az a finomságot ajkaimról, amely ezt a száját gyermekivé tette. Lehet, hogy öt perc múlva úgy mosom a számat meleg vízzel, mint Ágnes a lepedőjét, de akkor már késő. Most már ronda, bagószagú, lacklimaul. És hol elsötétedett, hol fölpiroslott a szuvarka vége. Az apró tűz, amely ott hunyorgott az egyiptomi hamuküpcskában: az ördög szeme. Fel-felvillanása az ördög ujjongó nevetése. – Ebbe a szürke, kóválygó fustbe belehamvadtt gyermekiség, ifjúság, élet, minden. Szegény egyiptomi lányka, már csak az orrod van meg, meg a szád, meg az állad, Istenem, a hittanórán sokszor hallottam: »milyen leverő, kétségbeejtő gondolat: a halállal együtt örökre megsemmisülni«. Pedig nem: a bűnös embernek nagy vigasztalás a semmi. Talán azért is dohányoznak annyit a nyomorult milliók, mert a semmi, a szétfoslás, a semmibehamvadás öröme ez nekik. Valami keserű gyönyör volt számomra mélyeket szívni a fustból, a test romlásának élvezete.” – S ezt a csodálatos leírást, anélkül hogy allegóriává laposodna, az irreverzibilitás sötét tragédiája is hevíti, úgy-hogy olvasójában ismételtel felbukkan a kértely: írhat-e így akár csak egy zseni is tizenéves korban? Aztán eszébe jut Nicolai Hartmann figyelmeztetése, hogyha bármely kamasz akár csak egy közepes költő eszköztárával volna képes papírra vetni az eget-földet bevillámló érzelmeit, shakespeare-i drámák sorozatát hozná létre, márpedig itt nyilvánvalóan többről van szó, és az olvasónak előbb-utóbb eszébe jut Szentkuthy nemzedékének egy másik koraérett-koravén zsenije: Weöres Sándor is, akinek az életművében rokon fényel ragyognak és világitanak képzelt világok, városok, földrészek és lények költői megtestesülései, és nem kételkedik többé ennek a csodának a realitásában.

S ugyanez az író, amikor „valami ún. életből fotografált párbeszédet akar” ebben a naplóban megörökíteni, döbbsenten tapasztalja (és föl is panaszozza!), hogy: „mi lett belőle? Így nem lehet írni! Pongyola, tartalmatlan. Tehát azok az »életből ellesett« dolgok is nagyban ástilizált műalkotások. Realista regény? Témában igen. Kidolgozásban? Nem lehet”. S ez a kiábrándult viaskodás a naturalizmus álruhájában jelentkező „natúrával” tulajdonképpen az érlelődő regényíró első találkozása az ábrázolás és kifejezés modern dilemmájával, amelynek a maghasadásból és fúziójából megszületett a XX. századi új elbeszélés, s amelynek a folyamatában –

permanens forradalmában – Szentkuthy is ráeszmélt arra, hogy a metafora vagy az a bizonyos delej, amelynek a tárgyak asszociatív lehetősége a forrása, éppolyan érvényes és elsőrangú valóság, mint a tények külvilága, amelyre vonatkozik. De ennek az önképző-köri életidőben irt naplóregénynek a szövezmódja még valamit jelez: amit később Halász Gábor a PRAE kapcsán Szentkuthy szemére hányt, hogy „a megölt cselekmény, a kivégzett jellemek mellett” ez a hatalmas kötet, mint a rombolás dokumentuma „kísérletes támadás a magyar realista regény ellen”, sokkalta inkább a tehetség determinációjának előbb ösztönös, majd tudatos vállalása. Az út tehát „az egyellen metafora felé” Szentkuthy számára egyszerűsmind az egyetlen művészi lehetőséget is jelentette. Hogy aztán „igazi csodával” vagy „szemfényvesztő álvaráslattal” van-e dolgunk (hogy Halász Gábor megfogalmazásánál maradjunk), az már egészen más természetű dilemma, és semmiképpen sem a módszer problémája, hiszen a naturalista, a hagyományosan vagy modernül realista regény éppúgy szolgált mindkettőre bőségesen példákat, mint a prousti vagy a joyce-i regényvilágok nyomán támadt galaxisok regényei, majd a nouveau roman termése éppúgy, mint a posztmodernké.

Megértőbb kritikusának, Németh Lászlónak egész kritikusai pályáján áthúzódó vezérgondolata szerint minden valamirevaló és eredeti életműben egy „írói növéssteru” valósul meg, amelynek a terve, szellemi kódja bele van programozva a tehetségbe, mint génjeinkbe az életünké. Szentkuthy első s majdnem elfeledett regénye, a BAROKK RÓBERT mindenesetre minden vonatkozásban előlegezi a Szentkuthy-életmű monumentális sorozatának a növésstervét; a túlizzó, magasra csavart képzelet protuberanciáit éppúgy, mint a stílus arany(ozott) pompáját, amelyben nem feltétlenül csak „a neuraszténia tükrözte ilyen gyönyörködteően és ilyen kimosan önmagát”, mint ahogyan ezt Halász Gábor viktoriánus izlése és szigora minősítette. Van ennek egy másik, Szentkuthy életsorsából eredő, rejtett forrása is, amelyet a BAROKK RÓBERT lapjain feltáruló családi miliórajz csak megerősíthet, s amellyel kapcsolatban a FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK egyik pontján a következő vallomást tette a szerző: „Sokszor

eszembe jut szüleimmel kapcsolatban Henry Moore KIRÁLY ÉS KIRÁLYNÉ című szobra. Fantasztikus, szurreális, irreális vékony testek, nem nagyon látszik, ki a férfi, ki a nő, széken ülnek egymás mellett, de annyira izoláltak, mintha nem is egymás mellett ulnének, vagy suketnémák lennének. Nos, szüleim így éltek egymás mellett egész életükben. Némák és szóltanak voltak, édesanyámmal együtt talán ha két-háromszáz szót használtak. A magyar nyelvet, annak finomságait azán pláne nem ismerték. Úgy-hogy beszélgetéseik többnyire egy-egy megjegyzés, egy halk minuszjel vagy pluszjel volt... Ha nem tudnék írni, bizony nem lenne csoda, mert családi környezetben nem tanultam semmit, de még szavakat se. Műveimben erőnek erejével kellett felépítenem egy külön nyelvezetet gondolataim kifejezésére. Még ma is néha arra gondolok, hogy úgy jártam az »anyanyelvvél«, mint az a gyerek, akül nem tanítottak meg szülei jární: kinjában, meg hogy ne vegyék észre, megtanul bukfcencezni. Elég ritka látvány az utcán bukfcencező ember, ugye? Én is így vagyok: nem tanítottak meg beszélni, hát stílusbukfcencekkel fejezem ki gondolataimat.” – S hallgatva a bukfcencezés zsenijét, a magyar irodalom történetének asszociatív delejessége jóvoltából eszünkbe kell jusson a költő, Pilinszky, aki ugyanígy, szinte nyelv nélkülű nőtt föl. Pilinszky azonban „a szegények alázatával” elfogadta azt, ami ellen Szentkuthy a szegények indulatával és kinjában lázadt egy életen át. De hát így is van ez rendjén; az irodalomban mindenkinek másfelé vezet a maga útja a művészi üdvösséghez.

Domokos Mátyás

A LAZSUKÁLÓ ÓRANGYAL PASASA

Bajor Andor: *Részleges vízözön*
Héltorony Könyvkiadó [1991]
209 oldal, 250 Ft

Egy álomban, amelynek leírásával kezdődik a könyv, a Szamost, ezt a „sokoldalúan fejlett folyót” elzárták az erre fölhatalmazottak. A Szamos „megnézte a pecsétes papírt, közömbös, hüvös pillantással”, és elkezdett visszafelé folyni,